

2.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОСПОДАРСТВА

Господарство Тернопільської області, як і інших регіонів України, сформувалося у радянський період і характеризується великою громіздкістю структури і затратами ресурсів. Внаслідок тривалих кризових явищ (з середини 90-их років ХХ ст.) регіон набув ознак депресивності, а саме «явищ депопуляції, занепаду економічної бази, низького рівня життя населення та відсутності власних резервів для соціально-економічного відродження» [1].

У передкризовий період Тернопільська область була промислово-аграрним регіоном із розвиненим машинобудуванням, легкою і харчовою промисловістю, буряківництвом, зерновим господарством та молочно-м'ясним тваринництвом. У ній вироблялося 2 % промислової і 3,2 % сільськогосподарської продукції (2,3 % території країни та 2,5 % її населення).

Падіння рівня виробництва у головних галузях господарства, а особливо у промисловості, що розпочалося ще за часів перебування України в СРСР, призвело до кризи у всьому господарстві, до зміни його структури. До економічної депресивності додалися демографічна (депопуляція населення і його старіння), соціальна (зниження рівня життя і погіршення якості життя людей) депресивність. За сучасних умов господарство перебуває у стані перетворення, або трансформації, що має привести його до нової якості. Цьому сприяє і впровадження ринкових засад господарювання, під впливом яких відбувається перетворення структури господарства, управлінських форм його організації, форм його просторової структури. Трансформація господарства, як зазначає В. Захарченко, це не просто зміна якогось елемента, це перетворення структури, причиною якої служить зміна її структурних елементів, що виходить за межі можливостей самоорганізації системи на колишньому рівні [3]. Дослідження змін, що відбуваються у господарстві Тернопільської області, свідчать, що вони є повільними; існує т. з. гетерохронний динамізм, при якому різні галузі господарства розвиваються з неоднаковою швидкістю, в них по-різному впроваджуються ринкові засади господарювання.

За сучасних умов, перебуваючи складовою національного господарського комплексу, господарство області виробляє 1,2 % валового регіонального продукту держави, 3,5 % її сільськогосподарської і 0,7 % промислової продукції. У 1990 р. в області вироблялось 2,0 % валового продукту держави, з того часу темпи падіння виробництва у регіоні були значно вищими, ніж у країні загалом. Неоднакові темпи падіння виробництва товарів і послуг у різних галузях призвели до структурних змін у господарстві. Якщо до 1992 р. у валовому внутрішньому продукті провідне місце займала промисловість, то вже після нього пріоритет відходить до сільського господарства. Область із промислово-аграрної перетворилася на аграрно-промислову. Внаслідок значного падіння рівня виробництва, а особливо у видобувній і обробній промисловості, будівництві, змінилося співвідношення між виробництвом і сферою послуг. Остання займає вже понад половину (55,0 %) у структурі валової доданої вартості (табл. 2.1).

Найбільших змін в області зазнала промисловість. У докризовий період за виробництвом багатьох промислових товарів регіон займав провідні місця в Україні. Зокрема в 1994 р. тут вироблялось 48,3 % бурякозбиральних комбайнів, 26 % тка-

нин, 3,7 % масла, 5,7 % цукру, 2,7 % м'яса від всеукраїнського показника. В області у 90-их роках ХХ ст. функціонувало 173 промислових підприємств, які виробляли 1,7 % промислової продукції країни. На території області були потужні заводи машинобудування (в/о «Ватра», «Оріон», «Сатурн», комбайновий завод), легкої промисловості (в/о «Текстерно», завод штучної шкіри, «Ватин», перопухова фабрика, швейні підприємства), харчової (9 цукрових, 9 консервних, 10 спиртових заводів, 7 маслозаводів, 3 сирзаводи, 4 молокозаводи, 3 м'ясокомбінати та ін.), взуттєвої, меблевої промисловості та виробництва будматеріалів. Структура промислового виробництва у період початку кризи і в сучасний період представлена на рис. 2.1.

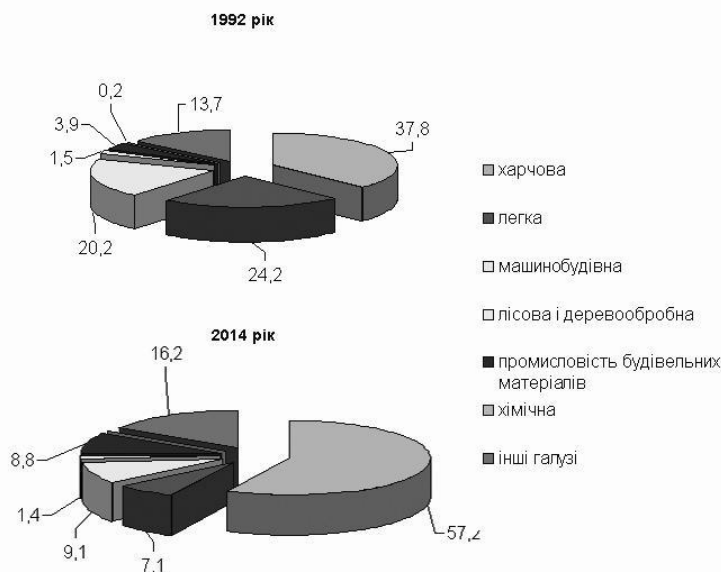
Таблиця 2.1

Структура доданої вартості за видами економічної діяльності, у %

Галузі	1994	2000	2005	2012
Промисловість	36,5	18,5	13,7	12,5
Будівництво	7,8	3,6	4,2	4,1
Сільське господарство	40,7	35,1	24,4	22,1
Транспорт і зв'язок	8,2	14,2	10,9	15,1
Торгівля і матеріально-технічне забезпечення	5,8	7,2	14,7	11,1
Інші галузі	1,0	1,2	22,1	35,1
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Із неї видно, що найшвидшими темпами зменшувалося виробництво на підприємствах машинобудівної та легкої промисловості. Це були великі підприємства з багатотисячними колективами працівників, які зупинилися, або різко зменшили свою потужність. Не зумівши вчасно перепрофілюватися, такі підприємства вже ніколи не зможуть відновитись у матеріально-технічному відношенні.

Рис. 2.1. Галузева структура промисловості Тернопільської області, у%

На зміну великим промисловим підприємствам машинобудування і легкої промисловості прийшли малі, які нерідко були засновані на їх базі з участю іноземного капіталу, або виникли заново. Ці підприємства використовували сировину і допоміжні матеріали, робочу силу із основних підприємств і працювали переважно на експорт. Нові підприємства також виникали на початку 2000-х років у харчовій промисловості і промисловості будівельних матеріалів. Вони почали випускати конкурентоспроможну продукцію і швидко знаходили своє місце на ринку. Саме завдяки їм харчова промисловість і виробництво будматеріалів стали головними галузями, що сприяли виходу промисловості із соціально-економічної кризи. Ці галузі дають сумарно понад 2/3 промислової продукції області. Основні підприємства – недержавної форми, вони використовують передові технології, нову сировину і матеріали, дешеву робочу силу. Такі підприємства розширили асортимент продукції, поліпшили її якість і стали відомими не тільки у регіоні, але й в Україні (кондитерська фабрика «Терра», Бучацький сирзавод, Тернопільський маслозавод, Копичинецьке підприємство з виробництва м'ясних виробів та ін.) Із підприємств інших галузей постійно працюють меблеві фабрики «Нова» і «Тернопільська», завод «Борденетце» у Тернополі, підприємства з виробництва будматеріалів та ін.

Поряд із значним скороченням виробництва і працівників у промисловості відбулося зменшення чисельності працівників у інших галузях, передусім у будівництві і на транспорті. Тільки за 1988-1996 рр. таке скорочення у промисловості відбулося на 30,9 %, у будівництві – на 44,6 %, на транспорті – на 33,4 %, у сільському господарстві – на 8,5 %. Деяке збільшення транспортних послуг та будівництва спостерігається в останньому десятилітті й ці галузі, на відміну від промисловості загалом, вже поліпшили свої показники у виробництві валового внутрішнього продукту (див. табл. 2.1).

Незважаючи на реформи, які були проведені у сільському господарстві, в області не вдалося суттєво збільшити обсяги сільськогосподарського виробництва. Це певним чином зумовлено нераціональним використанням земельних ресурсів, відносинами, які склалися між сільськогосподарськими виробниками і державою та ін.

В області на зміну 405 колгоспам і 25 радгоспам появились нові форми сільськогосподарських підприємств – господарські товариства, виробничі кооперативи, приватні господарства і фермерські господарства. У їх власності знаходиться 91 % сільськогосподарських угідь, решта – у власності громадян та землекористувачів інших категорій. Сільськогосподарські підприємства виробляють понад 36 % продукції сільського господарства, господарства населення – понад 47 %, при цьому частка останніх у виробництві товарів – 73,2 % (2014 р.).

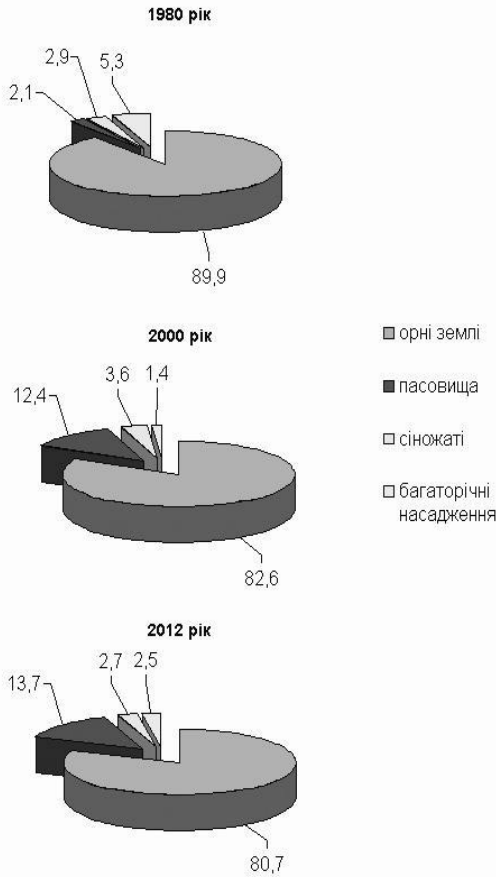
В області ще є значною кількістю селянських господарств, які мають невеликі земельні наділи (менше 15-20 га), що як свідчать дослідження, не можуть ефективно функціонувати, мати належний рівень технічного та фінансового забезпечення. Такі господарства становлять понад 27 % від загальної кількості підприємств, але їх частка поступово скорочується внаслідок об'єднання наділів окремих господарств.

Важливе значення в області займають фермерські господарства, таких в 2014 році було близько 600. Вони переважно середні за розмірами (5-50 га) або великі (понад 1000 га). Частка останніх поступово збільшується, малі фермерські господарства не витримують конкуренції і приєднуються до великих. Тепер у володінні великих підприємств (11,6 % від кількості) знаходиться 50,8 % сільськогос-

сподарських угідь. Фермерські господарства займаються переважно рослинництвом, передусім вирощуванням пшениці, ріпаку, сої, картоплі, овочів.

У регіоні, як і раніше, основною галуззю сільського господарства є землеробство, у ньому виробляється майже 73 % продукції (у 2000 р. – 61,2 %). У цій галузі, як і, особливо, у тваринництві, відбулося значне зменшення виробництва продукції. Деякі позитивні зміни відбулися за останні роки, вони особливо відчутні у рослинництві (картоплярство, овочівництво, садівництво і ягідництво).

За час реформування сільського господарства структура земельного фонду змінилася незначно: сільськогосподарські угіддя займають близько 80 % земельного фонду, у ньому дещо зменшилася частка орних земель, але збільшилася пасовищ і багаторічних насаджень (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Структура сільськогосподарських угідь у Тернопільській області, %

Особливо значні структурні перетворення торкнулися посівних площ сільськогосподарських культур. При майже незмінній величині площ посівів відбулися значні зміни у їх видовому складі (рис. 2.3). Значно збільшилися площі під зерновими культурами (за 1990-2014 рр. – на 98 тис. га, або на 16,8 %), особливо під кукурудзою. Внаслідок цього, та за рахунок зменшення площ під житом, гречкою, вівсом та зернобобовими в області виробництво зернових збільшилося у понад 3 рази, у порівнянні з 2000 р. Цьому сприяло також підвищення врожайності зернових, особливо кукурудзи і сої, яке досягалося як внаслідок впровадження передових технологій вирощування, так і нових сортів цих культур.

Найбільше зернових культур вирощують господарства населення (90 %, у 1990 р. – 4 %).

Найбільші зміни у посівних площах стосуються технічних культур. Якщо у кінці ХХ ст. у їх структурі понад 82 % становили цукрові буряки, то вже у 2014 р. їх частка зменшилась до 38 %. Це відобразилося і на виробництві цукрових буряків, валові збори яких порівняно з 1990 р. зменшились у 2 рази (в 2014 р. – 1564 тис. т.), що зумовлено зменшенням потреб у виробництві цукру через втрату багатьох ринків для його збуту.

Рис. 2.3. Структура посівних площ у Тернопільській області, %

Але, водночас, ті господарства (а це переважно сільськогосподарські господарства), що займаються вирощуванням цукрових буряків, значно підвищили врожайність цієї культури (з 2000 до 2014 рр. у 2 рази) внаслідок використання передових технологій, в т.ч. й іноземних. У господарствах населення посівні площі і валові збори цукрових буряків різко зменшилися через неефективність виробництва (великі затрати на вирощування і транспортування буряків, трудомісткість виробництва). Найбільше цукрових буряків збирають у Кременецькому, Підволочиському, Козівському, Буцацькому районах, найменше – у Бережанському, Борщівському, Лановецькому районах. Це відображається на сировинній базі цукрових заводів, яка значно звузилась, а відповідно й виробництво цукру поступово зменшується.

Збільшення потреби в країні у олійних культурах призвело до появи у посівних площах ріпаку і соняшнику, які вже займають понад 2/3 площ технічних культур (відповідно 49,0 і 19,4 тис. га). Виробництво ріпаку в 2014 р. становило майже 160 тис. т (в 1990 р. – 12,7 тис. т), а соняшнику – 42,1 тис. т (до 1995 р. не вироблялось). Це явище є позитивним у плані диверсифікації виробництва технічних культур, але має й негативні наслідки, позаяк саме ці культури сильно виснажують ґрунт. Вирощування таких культур без дотримання сівозмін (а це відбувається повсюдно) є важливим чинником деградації ґрунтів, зменшення продуктивності земельних ресурсів. Ці явища посилюються внаслідок не завжди контрольованого внесення мінеральних добрив, а особливо використання отрутохімікатів.

У посівних площах області дещо зменшилась площа під кормовими культурами (у 2000 р. – 25,9 %, у 2014 р. – 8,6 %), що зумовлено скороченням поголів'я худоби у господарствах населення, впровадженням нових способів вигодовування свиней і птиці з використанням біододатків та штучних кормів.

Зменшилися в останні роки також площі під картоплею і овочами, але виробництво цих культур значно збільшилось (порівняно з 1990 р. картоплі у 1,2 рази, овочів – у 2,2 разу) завдяки запровадженню нових високоврожайних сортів цих культур. Більшість таких культур вирощується у господарствах населення (у 2014 р. – 1161,7 тис. т картоплі і 230 тис. т овочів). Спостерігається значне збільшення виробництва картоплі і овочів за рахунок підвищення їх врожайності (195 ц/га картоплі у 2014 р. проти 143,3 ц/га у 2000 р., відповідно овочів 235, 4 ц/га і 111 ц/га). Нестабільність ринку цих культур, великі обсяги завезення окремих видів овочів з інших країн чи регіонів України зумовлюють низьку ефективність виробництва овочів і картоплі у господарствах населення. Існує також і проблема зберігання овочів, розширення їх видового асортименту. Деяким чином цю проблему вирішило тепличне господарство «Сеньківське», що у Заліщицькому районі, яке вирощує ранні овочі

для потреб не тільки населення області, але й багатьох регіонів України.

У Тернопільській області ще невисокий рівень концентрації садів і виробництва фруктів і ягід. На 100 га угідь припадає 1,7 га садів, виробляється 65,7 тис. т фруктів, що є недостатнім для задоволення потреб населення області у продуктах садівництва і ягідництва. Тому нові насадження закладено в останні роки у Гусятинському, Заліщицькому, Кременецькому та інших районах. Деякі з них вже дають врожаї і завдяки цьому виробництво плодів і ягід збільшилось у 2014 р. порівняно з 2000 р. майже у 6 разів.

Впродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. у тваринництві області відбулися значні зміни. Це виявилось передусім у його галузевій структурі. Традиційно тваринництво в області було багатогалузевим і розвивалося, як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Для його розвитку були сприятливі умови: польове кормовиробництво, надходження відходів від харчової промисловості, виробництво комбикормів та ін. Але у процесі реформування сільського господарства ця галузь зазнала глибоких кризових змін, що виявились у нищенні тваринницьких ферм, значному скороченні поголів'я тварин (табл. 2.2), зниженні їх продуктивності.

Таблиця 2.2

**Поголів'я худоби у всіх категоріях господарств Тернопільської області
(на кінець року), тис. голів***

	1980	1990	2000	2010	2014
Велика рогата худоба, в т.ч.:	922,1	930,0	441,4	182,4	187,0
корови	309,5	303,3	210,2	111,9	105,4
свині	531,0	527,5	312,8	369,7	146,4
вівці і кози	139,0	153,3	2,3	1,5	13,9
птиця	5244	5255	4143	4336	5019

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

Виробництво тваринницької продукції переважно почали здійснювати господарства населення, але вони малопродуктивні. Крім цього, цінова політика, що проводиться в Україні стосовно продукції тваринництва, спричинила внаслідок занижених закупівельних цін зменшення виробництва молока і м'яса на продаж.

Більшість поголів'я худоби, свиней, птиці зосереджене тепер у господарствах населення, які виробляють майже 80 % м'яса, 94 % молока, 71 % яєць в області. Зміна показників виробництва тваринницької продукції в області має такий вигляд (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Виробництво тваринницької продукції у всіх категоріях
господарств Тернопільської області***

Види продукції	1980	1990	2000	2010	2014
Молоко, тис. т	656,6	808,3	505,6	416,7	480,6
М'ясо (в забійній вазі), тис. т	102,6	123,0	48,2	37,1	53,9
Яйця, тис. штук	33620	35920	23450	36980	42770
Вовна, т	375	379	6	3	3

*За даними Головного управління статистики в Тернопільській області

У структурі виробництва м'яса збільшилася частка свинини (до 50 %, в 1990 р. – 29,8 %) і птиці (до 19 %, у 1990 р. – 7,8 %), але зменшилась яловичини і телятини (до 30 %, у 1990 р. – 61,8 %), баранини (у 6 разів).

Зміна структури м'ясної продукції та збільшення виробництва молока може бути здійснено у процесі створення нових тваринницьких комплексів з новітніми технологіями. Цей процес в області вже розпочався на базі сільськогосподарських підприємств у Лановецькому, Терехівському, Бучацькому та інших районах.

Ще однією галуззю, яка нарощує показники у виробництві валового внутрішнього продукту в області, є транспорт. Обсяги перевезень усіма видами транспорту уже з 2000 р. почали зростати. За 2000-2014 рр. обсяг перевезень зріс у 1,5 рази, а пасажирів – у 1,2 разу. У структурі вантажообороту, в якому тенденція до зростання намітилась з 2000 р. (до 2000 р. від 1990 р. обсяг вантажообігу зменшився у 5 разів), перевагу має автомобільний транспорт (54 %). До 2012 р. більший вантажообіг мав залізничний транспорт. Цим видом транспорту перевозять здебільшого зерно, ліс, будматеріали, цукор, а автомобільним – продукти харчування, нафтопродукти та ін.

Автомобільний транспорт є провідним у перевезеннях пасажирів. У 2014 р. ним перевезено 67,2 млн. осіб (74 % від усіх перевезень), що в 1,4 рази більше, ніж у 2000 р., але майже у 2 рази менше, ніж у 1990 р. Переважають перевезення внутрішньоміського сполучення (55 млн. осіб), у приміських перевезеннях було задіяно 28,9 тис. осіб, що більше, ніж у 2000 р. на 9,7 тис. осіб.

Розвитку автомобільного транспорту в області сприяє збільшення рухомого складу – вантажних автомобілів, пасажирських автобусів, легкових автомобілів. Тільки за 2000-2014 рр. цей рухомий склад збільшився відповідно у 1,8; 2,0 і 1,9 рази.

При незмінній структурі видового складу транспорту дещо змінились обсяги вантажо- і пасажироперевезень залізничним і автомобільним транспортом. Вони і далі переважають на автомобільному транспорті, але частка їх на цьому виді зменшилась з 90 % до 18,5 % у перевезеннях вантажів і з 80 % до 73,6 % у перевезеннях пасажирів. Такі види транспорту, як річковий та авіаційний, тепер не мають регулярного сполучення, хоча в області є аеропорт, але він виконує тільки приватні перевезення. Судна річкового флоту вже непридатні до експлуатації.

Тернопільська область має зручне транспортно-географічне положення, вона знаходиться на залізничних і автомобільних шляхах між Києвом і Львовом, недалеко від кордонів держави з країнами ЄС, тому розвитку транспорту має приділятися значна увага.

Особливо збільшились у виробництві ВВП частка галузей сфери послуг, яка найпершою зазнала змін серед галузей господарства області. До неї відносяться галузі, що надають матеріальні і духовні послуги (освіта, культура, наука, мистецтво, торгівля, житлово-комунальне господарство, спорт, сфера управління, сфера фінансів, страхування, рекреація, охорона здоров'я, зв'язок та ін.). Саме в них виникають нові послуги, створюються нові заклади. Провідне місце серед галузей займає торгівля і матеріально-технічне постачання, частка яких у виробництві ВВП тільки з 2000 р. до 2014 р. збільшилась у 2 рази. Платні послуги надають також заклади інших галузей – сфери відпочинку і охорони здоров'я, освіти, зв'язку, спорту та ін. Однак кількість закладів у цих галузях зменшилась, особливо це торкнулося демонстраторів кінофільмів та клубних закладів (відповідно у 9 і 1,2 разу, порівняно з 1990 р.). Майже у 2 рази скоротився бібліотечний фонд, а кількість глядачів на сеансах зменшилась аж у 700 разів. Збільшилась в області частка у

ВВП фінансових закладів, діяльності готелів та ресторанів, операцій з нерухомим майном, надання послуг підприємцям, інжинірингу, ремонту автомобілів, виробництва та розподілу електроенергії, води та газу.

Внаслідок розвитку в області туризму збільшується кількість готелів (таких 59, в 2000 р. – 27), туристичних баз та інших засобів розміщення. Вони розраховані на одночасне розміщення майже 1,2 тис. осіб. Найбільше їх у містах Тернополі та Кременці, де відповідно може бути розміщено половина від всіх, що потребують тимчасового житла. Ще відсутні такі заклади у Козівському, Зборівському, Підгаєцькому та Підволочиському районах.

В області розвинений лікувально-оздоровчий туризм. Тут є 9 санаторіїв, 3 санаторії-профілакторії, 3 бази відпочинку, де щорічно оздоровлюються 14-15 тис. осіб. Кризові процеси у господарстві, невисокі заробітки людей, зумовлюють зменшення кількості відпочивальників (у 2 рази, порівняно з 1990 р.). Завдяки чистоті довкілля в області оздоровлюються люди, передусім діти, з інших регіонів України. Частка дітей до кількості відпочивальників становить близько 1/3. Є сприятливі умови (мінеральні води, лікувальні грязі, чисте повітря, ліси, водойми) для оздоровлення людей у різних частинах області. А багаті історико-культурні та природні туристичні ресурси можуть бути основою для розвитку різних видів туризму (спортивного, пізнавального, наукового, фестивального, замкового та ін.). Зважаючи на потужний туристичний потенціал, туризм у майбутньому може стати пріоритетною галуззю економіки області.

Важливою галуззю сфери послуг в Тернопільській області є освіта. Тут постійно збільшується кількість людей, які здобувають освіту. Якщо в 1980-1981 н. р. в вищих навчальних закладах навчалося 13,4 тис. студентів, у технікумах – 12,7 тис. осіб, у школах – 189 тис. учнів, то вже у 1994-1995 рр. відповідно 22,8 тис., 11 тис., 169,4 тис. осіб, а у 2014-2015 н. р. відповідно 109,4 тис. осіб (деяке зменшення зумовлене погіршенням демографічних процесів впродовж 90-их років ХХ ст. – початку ХХІ ст. і внаслідок цього – загальним зменшенням кількості дітей).

В області постійно змінюється кількість шкіл: у 1980-1981 н. р. їх було 906, у 1994-1995 н. р. – 905, а у 2014-2015 н.р. – 876. Через значне зменшення кількості дітей відбувається скорочення числа шкіл, особливо у сільській місцевості. Це найбільше торкнулося початкових шкіл, деякі повні середні школи переведено у неповні. Стоїть питання оптимізації розміщення шкіл у селах області, яке може бути вирішене у контексті формування нових територіальних громад. Це стосується і забезпечення дітей дошкільними закладами.

Область має високі показники забезпечення закладами культури – клубами, кіноустановками, бібліотеками та ін. Але їх діяльність не задовольняє населення у послугах, що ними надаються. Потрібні нові форми їх діяльності, нові види закладів, які б надавали нові послуги. Такі заклади вже появляються у містах області, але вони ще надають дуже обмежений спектр послуг.

Високий рівень забезпечення в області закладами охорони здоров'я, медичним персоналом та ліжками, однак рівень розвитку цієї галузі ще низький внаслідок недостатнього матеріально-технічного оснащення медичних закладів, низької спроможності населення у забезпеченні ліками та платними медичними послугами. Ліквідація сільських лікарень та фельдшерсько-акушерських пунктів у багатьох селах ще більше загострила проблему, необхідна реформа цієї галузі.

Аналіз сучасної галузевої структури господарства Тернопільської області свідчить про регресивні і прогресивні тенденції переходу економіки до ринкових відносин. До регресивних відносяться зменшення диверсифікації виробництва, наявність малоефективних виробництв, зменшення приросту виробництва у багатьох галузях, розпад усталених функціональних зв'язків. До прогресивних тенденцій відноситься поява нових виробництв і форм організації виробництва, формування нових міжгалузевих зв'язків, впровадження сучасних технологій виробництва та ін. Але ці тенденції дуже повільно впроваджуються, перехід до ринкових відносин відбувається дуже повільно.

Зміни у структурі господарства Тернопільської області вплинули і на зміни у зовнішньоекономічній діяльності регіону. Обсяги зовнішньоекономічної діяльності збільшились у 2014 р. порівняно з 2000 р. у 9 разів, сальдо зовнішньої торгівлі становить тепер 55 млн. дол. У товарній структурі експорту переважають сільськогосподарські продукти (37,8 %) та електротехнічні вироби (47,8 %), а у структурі імпорту – машини й устаткування (48,9 %), продукти хімічної промисловості (20,3 %), паливні матеріали, транспортні засоби та ін.

Змінилася і географія зовнішньої торгівлі: значно збільшились обсяги експорту і імпорту товарів з країнами ЄС і зменшилась частка Росії. У 2014 р. майже половину експорту і імпорту товарів здійснювалося із Польщею, серед важливих країн – Німеччина, Китай, Білорусь, Іспанія, Нідерланди, Румунія та ін.

У структурі обсягів торгівлі послугами переважають транспортні та послуги, пов'язані з подорожами. Найбільші вони з Польщею (68,2 % експорту та 31,6 % імпорту послуг), Німеччиною (відповідно 27,1 % і 2 %), Швецією, Великою Британією, США, Швецією, Росією. Збільшується імпорт послуг, пов'язаних з переробкою мінеральних ресурсів та ділових послуг.

Для розвитку області залучаються іноземні інвестиції. Їх обсяги ще невеликі (в 2014 р. – 68,9 млн. дол.), але вони дещо більші, ніж у попередні роки: в 2000 р. – 17,3 млн. дол., в 2010 р. – 66,5 млн. дол. Більшість з них (93 %) – із країн ЄС, вони переважно спрямовані у розвиток харчової промисловості, транспорту, діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування. Понад 1/3 їх обсягів направлена на підприємства м. Тернополя і Тернопільського району, крім них – Бучацького і Зборівського районів. Зовсім відсутні прямі іноземні інвестиції у господарство Підгаєцького, Заліщицького, Лановецького районів, діже малі – Козівського, Збарзького, Підволочиського районів. Збільшення обсягів іноземних інвестицій є важливою передумовою подальшої реструктуризації економіки регіону, виведення її з депресивного стану.

Зважаючи на ресурсний потенціал Тернопільської області, доцільно визначити галузі, які сприятимуть соціально-економічному розвитку, переходу до досконалої структури господарства. Такими галузями господарства регіону можуть стати переробна промисловість (харчова, легка, будматеріалів), транспорт, сільське господарство, рекреація, освіта і наука.

Дослідження галузевої структури господарства Тернопільської області свідчить про те, що вона зазнала значних трансформацій в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. Вони полягають у звуженні напрямку спеціалізації області – сільське господарство і харчова промисловість; у значному скороченні виробництва машинобудівної і легкої промисловості; зміні структури посівних площ сільськогосподар-

ських структур на користь кукурудзи, сої, соняшника, ріпаку і скорочення площ під цукровими буряками; у зміні форм власності підприємств і закладів; у швидшому реформуванні сфери послуг порівняно з виробничою сферою і посилення її ролі у виробництві валового внутрішнього продукту.

Вивчення сучасної структури господарства області, її трансформації може стати основою для вироблення основних засад її подальшого соціально-економічного розвитку. Ці засади передбачають комплексність у розвитку територій, тобто взаємозв'язаний розвиток господарства на основі раціонального територіального поділу й інтеграції праці, найдоцільнішого використання природного і соціально-економічного потенціалу, який забезпечує ефективне використання основної мікррайонної функції і задоволення місцевих потреб господарства і населення.

Застосовуючи методи SWOT-аналізу, Л. Заставецькою (2013) встановлені конкурентні переваги і недоліки у соціально-економічному розвитку області, вони представлені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Основні конкурентні переваги і недоліки Тернопільської області [2, с. 137]

	Переваги	Недоліки
Територія і суспільно-географічне положення території	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Розміщення на міжнародних транспортних магістралях Київ – Львів – Чоп. ❖ Близькість до державного кордону з Польщею (180 км), Румунією (210 км), Угорщиною (350 км), Білоруссю (300 км). ❖ Висока контактність території. ❖ Межування із 5 областями України (Хмельницькою, Рівненською, Львівською, Івано-Франківською, Чернівецькою). ❖ Знаходиться у природно-господарській зоні Лісостепу. ❖ Розміщення у основній смузі розселення України. 	<ul style="list-style-type: none"> • Порівняно невелика територія (13,8 тис. км², або 2,3 % від території України). • Віддаленість від паливно-сировинних і промислових регіонів України.
Природно-ресурсний потенціал	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Високий рівень освоєності земельних ресурсів (частка сільськогосподарських угідь – 75,9 % (проти 69,1% в Україні), рівень землезабезпечення (0,8 га ріллі на 1 жителя (в Україні – 0,9 га), рівень розораності - 62 %. ❖ Значна різноманітність мінерально-сировинних ресурсів для промисловості будівельних матеріалів. ❖ Високий рівень забезпечення природними рекреаційними ресурсами: мінеральні води, гідрологічні, кліматичні, ландшафтні, спелеологічні та ін. ❖ Наявність лісових ресурсів (лісистість – 14,3 %), що постійно збільшуються, і мають переважно рекреаційне і природоохоронне значення. ❖ Середня забезпеченість водними ресурсами, високий рівень їх «чистоти» та забезпечення наявних виробництв, сільського господарства і населення. 	<ul style="list-style-type: none"> • Небагаточисельність природних ресурсів, що мають міжобласне значення – земельні і рекреаційні ресурси. • Незначна частка у ПРП мінеральних ресурсів, вони мають місцеве значення. • Низький рівень використання рекреаційних ресурсів. • Недостатні водні ресурси для водомістких виробництв у окремих частинах області.

	Переваги	Недоліки
Демографічний потенціал та особливості розселення людей	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Обсяги демографічного потенціалу значні і дозволяють розвивати в області трудомісткі галузі виробництва. ❖ Збільшення кількості безробітного населення (рівень безробіття – 10,4 %) є чинником формування ринку праці. ❖ Високий рівень освіченості працівників (36 % населення має вищу, а 48 % - середню освіту). ❖ Сформована система розселення з густою мережею сіл (1021), невеликих міських поселень (17 міст і 17 селищ міського типу) і одним великим містом (обласний центр Тернопіль – 217 тис. осіб). ❖ Висока щільність поселень (76 поселень/1000 км²) і населення (78 осіб/км²). ❖ Значний досвід сільськогосподарської діяльності, переробки сільськогосподарської сировини, будівництва, розвитку традиційних форм господарювання (вишивання тощо). 	<ul style="list-style-type: none"> • Погіршення демографічних показників впливає на постійне зменшення чисельності населення (у 1989 р. – 1168,9 тис. осіб, у 2013 р. – 1076,3 тис. осіб). • Погіршення показників природного руху (-4,1 %) і механічного (сальдо міграцій в 1992 р. -2,1 %, а у 2013 р. – 7,1 %). • Посилення процесів старіння населення через погіршення вікової структури (діти – 15 %, працездатне населення – 61 %, люди старшого віку – 24 %, серед сільського населення – 30 %). • Погіршення професійного рівня працівників через відсутність праці за спеціальністю • Постійне зменшення середньої людності сільських поселень (з 1989 до 2013 р. – на осіб) і вже з 1998 р. – міських (в 1998 р. Тернопіль мав 235 тис. жителів, а в 2013 – 217 тис. жителів). • Обезлюднення малих сіл. • Поширення асоціальних явищ серед населення, особливо серед молоді.
Соціально-економічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> ❖ Зміна спеціалізації сільського господарства у районах на виробництво технічних культур (ріпак, соняшник). ❖ Реформування сільськогосподарського виробництва (46 % продуктів виробляють великі сільськогосподарські підприємства, 3% - фермерські господарства, 51% - індивідуальні господарства населення). ❖ Розвиток малого підприємництва у всіх галузях виробництва. ❖ Реформування сфери послуг, запровадження нових форм обслуговування населення. ❖ Впровадження іноземних інвестицій у розвиток промисловості, сільського господарства, сфери послуг. ❖ Збільшення потужностей підприємств харчової промисловості. ❖ Розвиток ринкової інфраструктури, логістики. ❖ Виникнення центрів традиційних промислів. 	<ul style="list-style-type: none"> • Закриття великих промислових підприємств машинобудування, легкої промисловості. • Зменшення обсягів виробництва у всіх галузях сільського господарства, передусім тваринництві (з 2007 р. до 2013 р. поголів'я ВРХ зменшилось на 49 %, свиней – на 8,6 %). • Незначні обсяги внутрішнього і зовнішнього інвестування виробництва. • Низький рівень інвестиційної діяльності. Погана якість транспортних комунікацій.

Отже, зважаючи на переваги і слабкі сторони ресурсозабезпечення і сучасного розвитку Тернопільської області, трансформації галузевої і територіальної структури її господарства, можемо стверджувати, що її піднесення буде пов'язано із розвитком високопродуктивного сільського господарства (в т.ч. вирощуванням екологічно чистої продукції), переробної промисловості.

Поруч із розвитком сільського господарства та харчовою промисловістю пріоритет повинен надаватися рекреації (особливо туризму) та галузям, які використовуватимуть надлишковий трудовий потенціал та матимуть інноваційні технології. Перевага повинна надаватися середнім і малим підприємствам, які можуть швидко переорієнтуватися на виробництво конкурентоздатної продукції. Важлива при цьому участь іноземних інвесторів та коштів місцевого населення, що працює за кордоном.

В області необхідно також розвивати сферу послуг, яка хоча займає значне місце у виробництві ВВП, однак за рівнем розвитку галузей ще значно відстає від інших регіонів країни. Важливе значення у її реформуванні має впровадження нових форм обслуговування населення, інноваційних технологій у виробництві послуг, а також формування галузей (сфера управління, освіта, медицина та ін.), створення конкурентоздатної продукції (послуг). Поступово збільшуватиметься роль туризму, ця галузь має стати територіальним брендингом регіону, однією з галузей, які «витагнуть» регіон із соціально-економічної кризи, посилять його інтеграцію у європейські економічні структури. Структурні зміни у господарстві сприятимуть підвищенню рівня життя населення регіону, поліпшенню його якості.

Література:

1. *Барановський М.* Особливості трансформаційних процесів у розвитку аграрного сектора та сільських територій України / М.О.Барановський // Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України: Матер. V Міжнар. наук. конф. 21-23 жовтня 2010 р. – К., 2010. – С. 34-36.
2. *Заставецька Л.Б.* Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України : монографія / Л. Б. Заставецька ; [наук. ред. Шаблій О. І.]. – Т. : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 331 с.
3. *Заставецький Т.Б.* Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства: монографія / Т.Б. Заставецький. – Тернопіль: Ред.-вид. відділ ТНПУ, 2005. – 160 с.
4. *Захарченко В.І.* Ринкова трансформація господарства регіону (кластерний підхід): навч. посібник / В.І. Захарченко, Г.М. Заболотний та ін. – Вінниця: Вид-во ВДАУ, 2006. – 395 с.
5. *Захарченко В.* Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. Захарченко. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
6. *Ілляш І.* Соціально-економічний розвиток поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства / І.Д. Ілляш, Д.В. Ткач. – Тернопіль: Астон, 2013. – 204 с.
7. *Корнус А.О.* Трансформація регіональних соціогеосистем як об'єкт дослідження суспільної географії // Географія, картографія, географічна освіта: історія, методологія, практика : Матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 9-11 жовтня 2014 р.). – Чернівці: Родовід, 2014. – С. 125-127.
8. *Пістун М.Д.* Сучасні проблеми регіонального розвитку: навч. посібник / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук. – 2-е вид., перер. і доп. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 280 с.
9. *Руденко Л.Г.* Економічні, соціальні і екологічні відміни регіонів України у контексті сталого розвитку / Л.Г. Руденко, О.О. Кулік // Український географічний журнал. – 2000. – №3. – С.18-27.
10. *Трансформація структури господарства України: регіональний аспект* / [за ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник]. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.
11. *Шаблій О.І.* Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів: Вид. ЛНУ, 2003. – 444 с.